Sayı/*Number* 10 Ağustos / *August* 2011 ISSN 1308-2922

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

PAMUKKALE UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

Kapak Bilgi : IV. Murad'ın Bağdat Seferi'ne Gidişi, ALBÜM, TSMK H. 2134, v. 1a.

Evliya Çelebi
ÖZEL SAYISI

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

PAMUKKALE UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

Sayı/*Number* 10 Ağustos /*August* 2011 ISSN 1308 - 2922

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü
Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına
Doç. Dr. Bilal SÖĞÜT

Editör
Doç. Dr. Mehmet Yaşar ERTAŞ

Hakemli bilimsel bir dergi olan PAUSBED yılda üç kez yayımlanmaktadır.
Dergide yayımlanan çalışmalardan, kaynak gösterilmek şartıyla alıntı yapılabilir.
Çalışmaların tüm sorumluluğu yazarına/yazarlarına aittir.

Grafik ve Dizgi
Gülderen ALTINTAŞ

Baskı
Turkuaz Ofset
0258 372 21 11

Yazışma Adresi
Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Rektörlük Binası Kat: 2
Kınıklı Yerleşkesi 20070 Kınıklı – DENİZLİ / TÜRKİYE
Tel. + 90 (258) 296 22 10 Fax. +90 (258) 296 23 47
e-posta: **pausbed@pau.edu.tr**

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Ceyhun Vedat UYGUR
Doç. Dr. Ali Rıza ERDEM
Doç. Dr. Aydın SARI
Doç. Dr. İsmet PARLAK
Doç. Dr. Nurten SARICA
Doç. Dr. Selçuk Burak HAŞILOĞLU
Doç. Dr. Şükran TOK
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ali SARI
Yrd. Doç. Dr. Mehmet YILMAZ
Yrd. Doç. Dr. Saim CİRTİL
Yrd. Doç. Dr. Türkan ERDOĞAN
Dr. Coşkun DAŞBACAK

Hakem Kurulu

Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Arif BİLGİN	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Fahrettin TIZLAK	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. H. Mustafa ERAVCI	Karaman Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet MEDER	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Selahattin ÖZÇELİK	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Yunus BALCI	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr Behset KARACA	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. M.Yaşar ERTAŞ	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Nurten SARICA	Pamukkale Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Selim KARAHASANOĞLU	Pamukkale Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Abdullah TAMİZKAN	Ege Üniversitesi

Dergimizin bu sayısına gönderilen makaleleri değerlendiren hakem kuruluna teşekkürlerimizi sunarız.

Sekreterya
Recep DURMUŞ
Azize ŞIRALI EKMEKÇİ

İÇİNDEKİLER/*CONTENTS*

Mehmet Ali ÜNAL **1**
Evliya Çelebi'ye Göre Bir Osmanlı Veziri: Seydi Ahmed Paşa
An Ottoman Vizier According to Evliya Çelebi: Seydi Ahmed Pasha

Jean-Louis BACQUÉ-GRAMMONT **25**
Hayranlık Uyandıran Kültür Şokları: Batı Avrupa'dan ve Osmanlı'dan Birkaç Örnek
Le Choc Des Cultures Décliné à L'admiratif: Quelques Exemples Ouest-Européens et Ottomans

Mehmet Yaşar ERTAŞ **43**
Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Yollar: Kaldırımlar, Köprüler ve Kervansaraylar
The Roads in the Seyahatname of Evliya: Highways, Bridges and Caravanserais

Nurettin GEMİCİ..... **55**
Evliya Çelebi Medine'de
Evliya Çelebi in Medina

Yasemin BEYAZIT..... **67**
Evliya Çelebi'nin Sunduğu Önemli Bir Portre: Bitlis Hanı Abdal Han
An Important Portrait as Presented by Evliya Çelebi: Abdal Khan of Bitlis

Mehmet Yaşar ERTAŞ - Kağan EĞNİM..... **83**
Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Hastalıklar
Diseases in the Evliya Celebi's Travelbook

Selim PARLAZ **109**
Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde Cenova ve Cenovalılar
Genoa and the Genoese in Evliya Çelebi's Travelbook

Türkan ERDOĞAN..... **117**
Alexander W. Kinglake'in Eothen Adlı Seyahatnamesinde Doğu-Batı İmgesi ve İnsan Tasvirleri
East-West Image and Human Descriptions in Alexander W. Kinglake's Eothen

Bekir BİÇER..... **127**
Seyyahların Gözüyle Türkistan'ın İstilası
The Invasion of Turkistan Through the Eyes Traweller

Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Sayı 10, 2011, Sayfa 25-41

HAYRANLIK UYANDIRAN KÜLTÜR ŞOKLARI: BATI AVRUPA'DAN VE OSMANLI'DAN BİRKAÇ ÖRNEK*

Jean-Louis BACQUÉ-GRAMMONT**

Özet
"Kültür şokları" konusu, çeşitli araştırma alanlarında birkaç sene aşırı rağbet gördükten sonra, aslında hiç terketmemiş olması gereken alçakgönüllü yerine geri dönmüş bir konudur. Bu konuda, özellikle içinden çıktığı kültürün az çok ayrıcalıklı ve yüksek mevkisinde bulunup başka kültürlerin üretebildiği muhteşem eserleri keşfeden herhangi birinin tavrının incelenmesini ele almayı öneriyoruz. Bu yüzden burada, ünlü Angkor-Vat Tapınağı hakkında İberik yarımadası ve Fransız bakışlarıyla Evliyâ Çelebî'nin Piramitler veya bugün Slovakya'da bulunan Košice'deki büyük orglar hakkındaki bakışını yan yana koymayı tercih ettik.

Anahtar Kelimeler: *Kültür Şokları, Angkor-Vat Tapınağı, Evliya Çelebi*

LE CHOC DES CULTURES DÉCLINÉ À L'ADMIRATIF: QUELQUES EXEMPLES OUEST-EUROPÉENS ET OTTOMANS

Résumé
Le "choc des cultures" est un sujet qui, après quelques années d'une vogue injustifiée dans divers domaines de la recherche, a retrouvé la modeste place qu'il n'aurait jamais dû quitter. Nous proposons d'en retenir surtout l'examen de l'attitude de quiconque, certain jusque là de la position élevée et plus ou moins exclusive du modèle culturel dont il est issu, découvre les œuvres souvent extraordinaires qu'ont pu produire certaines autres cultures. Nous avons ainsi choisi de juxtaposer ici des regards ibériques et français sur le fameux temple d'Angkor-Vat et ceux d'Evliyâ Çelebî sur les Pyramides ou des grandes orgues de Košice, aujourd'hui en Slovaquie.

Mots Clés: *Le "Choc des Cultures, Temple d'Angkor-Vat, Evliya Çelebi*

GİRİŞ

Bilgisayar programlarının bütünüyle çökmesi, uzaydan gelen yaratıklar, onarılması mümkün olmayan ozon tabakasındaki delikler veya doğaya karşı çevre bilincinin eksikliği 2000'li[1] yılların kendine has korkularının mitsel alanını oluşturan örneklerden bazılarıdır. Bugün, bizimkinin dışında kalan uygarlıkların karşılaştığı kültür şoklarının neler olabileceğini hayal edemediğimizi hemen itiraf etmekteyiz. Ancak, içinde yaşadığımız kültürsüz ve tatsız küreselleşme, kendinden emin olmayan, her zaman bunun bilincinde olmasa da aslında can çekişen ve hatta zaten varlığı ortak bir hayalin ürünü olan toplulukları çevrelemektedir ve eğer bundan başka bir kültürle karşılaşırsa, kendini dayatmakta oldukça sıkıntı çekeceği

1 1000 senesinin öncesinde, bütün Batı Avrupa'da dünyanın sonunun o zaman olacağına dair kehanetler yayılmıştı. Bu hiçbir mantıklı nedeni olmayan bu bir tür terör diyebileceğimiz şey, biraz daha az bir yoğunlukla 2000 senesinin öncesinde de belirdi.

* Bu araştırma, Ulusal Bilimsel Araştırma Merkezi'nin (CNRS) 7192 numaralı araştırma laboratuvarı (Paris) ve İstanbul Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü'nün, metnin yazarının yönetiminde, ortaklaşa yürüttüğü "Histoire et sciences auxiliaires de l'histoire ottomane" (Osmanlı tarihiyle ilgili tarih ve bağlı bilimler) araştırma programı içinde yer almaktadır. Bu bildiri, " Les civilisations dans le regard de l'autre, II " [Ötekinin bakışında uygarlıklar], UNESCO ve École pratique des Hautes Études, Paris, 30 Ocak 2003 uluslararası kollokyumunda sunulmuştur. Bildiriler UNESCO tarafından 2003'de aynı isimle yayınlanmışlardır ve bu metin s. 47-60'de yer almaktadır. Burada, Türk okuyucuların konuya yabancı olabileceğini düşüncesiyle, bazı kişi, yer adlarıyla birlikte kavramları ekledik. Bazı değişiklikler yaptık. Bayan Ümit Sevgi Topuz'a bu metni Türkçe'ye çevirdiği için teşekkürlerimizi sunarız.
** Prof. Dr., Ulusal Bilimsel Araştırma Merkezi (CNRS) Araştırma Müdürü, Paris, FRANSA.

de kabul edilmelidir.
Biz burada, bir uygarlık diğer bir uygarlığı aniden keşfettiğinde ve bu keşif, boyutlarıyla şaşırtıcı, nitelikleri veya ahengiyle gözlemcinin daha önce bildiği ve belirlendiği referanslarla eşit veya onlardan daha üstün; ne yerleşmiş kurallara, ne de bilinen sınıflama ölçütlerine uymadığı için affallatıcı olan bir eser aracılığıyla gerçekleştiğinde ortaya çıkan kültür şoklarını anımsatmayı tercih etmekteyiz. Bize göre burada, bu karşılıklı kültür şokunun incelenmesi için verimli bir alan bulunmaktadır ve bizde bu alanda yapmış olduğumuz bazı temkinli saptamaları sunmaktayız.

AVRUPALILARIN ANGKOR-VAT TAPINAĞI'NA BAKIŞI

Yunan-Roma ve Yahudi-Hırıstiyan gelenek alanımız söz konusu olduğunda, Herodot'dan Marco Polo'ya ve onun da ötesine uzanan kültür şoku paletinde hayranlık durumunu içeren örnekler kolayca bulunmaktadırlar. Ama sonuç olarak biz, 16. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına uzanan bir süreçte, Angkor-Vat Tapınağı'nın hem farklı hemde kendi zamanlarının ruhunu temsil eden Avrupalı gözlemcilerde uyandırmış olduğu tepkileri ön planda tutmayı seçtik. Büyük Angkor Tapınağı aslında "dünyanın harikaları"na bir örnek oluşturmaktadır, ancak Avrupalılar onu, Bizantiyonlu Filyon'un listesine eklemek için çok geç olan ve sadece Piramitlerin ayakta kalmış olduğu bir dönemde tanımışlardır.

Angkor-Vat yalnızca gösterişli boyutlarıyla değil ama öğelerinin arasındaki uyum ve süslemelerinin zenginliği ve inceliğiyle de şaşırtıcıdır[2]. Bununla birlikte, ilk Avrupalı gözlemcilerde – 16. yüzyılın son çeyreğinde İberya Yarımadası misyonerlerinde – uyandırmış olduğu izlenim, olağanüstü olana duyulan içten hayranlıkla, tapınağın kaynağına ve yapanlarına duyulan derin şaşkınlığı sıkıca birleştirmektedir.

Böylece, "insan dehasının içerebileceği bütün incelikle" çalışılmış olsa da, Angkor-Vat "o kadar tuhaf bir yapıdır ki, kalemle tasvir edilemez, dünyadaki başka hiçbir yapıyla da karşılaştırılamaz" (bkz. aşağıda, § I) [3]. Eskiden beri bilinen veya yeni keşfedilen dünyanın yapılarının demirbaşının çıkartıldığı bir dönemde, bu güçsüzlük itirafına ve gerçeğe benzerlik sınırlarını hiçe sayma riskine rağmen, sınıflanamaz olanı sınıflama ve olağanüstü olanı kendi kültürüne uydurma eğilimi çok güçlüydü. Böylece, "bu krallıkta, planı ve surları böyle düşünülmesine yol açtığı için bazılarının Büyük İskender veya Romalılar tarafından inşa edilmiş olduğunu söylediği antik bir şehrin içinde kalıntılar olduğu" kabul edilirse, (II), ve eğer "bu evlerin, cephelerin, avluların, salonların ve odaların yapılışı Roma tarzı gibi gözüküyorsa" (III), bir edebiyatçının bunların "Trajan'ın eserleri" olduğunu sanması oldukça doğaldır (IV). İnşa edenlerin kimliğine gelindiğinde ise duyulan şaşkınlık daha da artmaktadır: bunların o ülkenin insanları olduğunu kabul etmek yerine, kendi kültür geleneğine bütünüyle yabancı kalmış ve belki de ona bilgi veren alaycı birinin hezimetine uğramış İspanyol misyonerlerden biri, orada Yahudileri görmeye kadar götürmektedir işi, şüphesiz aşağılanmışlardır ve İberya Yarımadasından sürülmüşlerdir ama en azından kendi uygarlıklarının birçok özelliğini de paylaşmışlardır (III). Bütün bu cevapsızlıklar

2 Birkaç vazgeçilmez veriyi anımsayalım. Komboçya'da bulunan Angkor'un ana tapınağı ve sitesi büyük Tonle-Sap gölünün kıyısındaki Siem Reap şehrinin yakınında bulunmaktadır. Tapınak, 1.300 x 1.500 m., yani 200 hektar'lık bir alanı içine almaktadır. Uzunluğunda bir surla çevrelenmiştir. Bunların etrafında, 200 m. genişliğinde iki hendek bulunmaktadır; batıda ve doğuda olmak üzere iki girişi vardır ve bunlar 350 metrelik bir taş yola girişi sağlamaktadırlar ve bunun bitiminde de, 187 x 215 m. boyutlarında yeni bir sur duvarı bulunmaktadır, bu kabartmalarla kaplı iç galerilere açılmaktadır. Tapınak tam olarak söyleyecek olursak, köşelerdeki dört kulesi ve 55 metreye uzanan merkezdeki ana kulesiyle (Aya Sofya'nın kubbesiyle aynı yükseklik) dörtgen bir tapınaktır. Angkor-Vat'ın kral Sûryavarman II tarafından yaptırılmış (1113 – 1150'ye doğru) bir Vişnu mezar tapınağı olduğu hatırlanmalıdır. Sağlamlaştırılmış Angkor-Thom kentinin 1,7 km. güneyinde bulunmaktadır (12 km. uzunluğundaki sur duvarları 200 m. genişliğinde bir hendekle korunmaktadır), 10 km^2 büyüklüğünde bir alanı kapsar ve ihtişamlı olduğu zamanlarda da bir milyon nüfusa sahiptir Ve ya Khmer imparatorluğu bugünkü Kamboçya, Tayland ve Laos ve de Vietnam'ın güney yönetim bölgesi Nam Ky'yi kaplayan bir alana yayılmıştı. Angkor 1431 yılında terkedilmiştir ve kendi bölgesi haricinde 19. yüzyıla kadar unutulmuştur. Angkor-Vat'ı kendi gözleriyle görmüş olanların birçoğunun, orada oluşan güçlü izlenimin karşısında, burada sunulmuş olan rakamların hiçliği üzerine hemfikir olduklarının da altını çizmek gerekmektedir.

3 Parantez içindeki bu rakamlar aşağıdaki "Angkor-Vat'a bakışlar hakkında küçük bir antoloji"ye başvurmaktadır.

içinde, bir diğeri ise, "Düşünmeden daha çok, hayranlık duymak için malzeme vardır" diyerek, ustaca bir şekilde soruyu cevaplamaktan kaçmaktadır.

1431 tarihinde Khmer kraliyet sarayının değişmesine rağmen Angkor-Vat'ın bütünüyle terkedilmemiş olduğu ve hatta 16. yüzyıla kadar inşasının ve süslemelerinin devam ettirilmiş olduğu ve tapınağın sürekli olarak bir anı ve haç yeri olarak kalmış olduğu bilinmektedir. Yani Fransa'nın Franche-Comté bölgesinden doğabilimci ve ressam Henri Mouhot[4] hiçbir zaman bütünüyle unutulmamış olanın kâşifi değildi ama ölümünden sonra yayınlanan defterleri ve gerçekleştirmiş olduğu bilimsel çalışmalar, Komboçya uygarlığı'nın bu muhteşem mirasının sahip olduğu haklı ünün başlamasına yol açmıştır. Diğer yandan, Romantizmin, Aydınlanma Çağı'nın izlerini silmemiş olduğu Mouhot'nun, İberya Yarımadası misyonerlerinden ikibuçuk yüzyıl sonra, ona getirmiş olduğu bakışı karşılaştırmak oldukça ilginçtir. Yukarıda bahsetmiş olduğumuz İberya Yarımadası Cizvitlerinin, Kilise'nin askerleri ve kendi hümanist yüzyıllarının dürüst insanları oldukları hatırlanmalıdır. Ama onlar Yunanistan'a ve Antik Roma'ya veya Kutsal Tarihe uzak olan şeyleri henüz dikkate almıyorlardı. Onlar ve şimdi bahsttiğimiz Henri Mouhot arasında Eski Yakındoğu, Mısır ve Hindistan hayranlığı, Avrupalıların bilgi alanlarında zamana yayılmışlardı, aynı şekilde Büyük Keşifler de bunu alanda yaymıştı. Aşağıda küçük antolojimizde yer alan örnekler aracılığıyla bunun evrimi kolayca görülebilecektir.

Mouhot, "böyle müthiş bir çalışmanın meyvesi olan, öyle etkileyici kalıntılar var ki, sadece dış görünüşlerine bakmak dahi insanda çok derin bir hayranlık uyandırmaktadır ve insan kendi kendine bu devasa eserlerin sahibi olan güçlü, uygar ve bilgili halkın ne olduğunu sormaktan alıkoyamaz" (V-1) ve "bu yapıları yapanların, bu büyük halkın torunlarının içinde bulunmuş olduğu üzücü barbarlık durumuyla birlikte şaşırtıcı ve tatsız bir tezat" (V-2) oluşturmaktadır diyerek, Angkor-Vat'ı yapanların kimlikleri üzerine kendi öncüllerinden daha fazla kafa yormuştur. O dönemde, böyle bir düşünce hiçbir şekilde sadece yazara ait değildir[5]. Batı'nın kesin bilimiyle ve epigrafi ve filolojideki gelişmelerin yardımlarıyla modern Khmerlerin, atalarında kendilerini bulmaları için sonraki onyılları beklemek gerekecekti.

Bununla birlikte, keşfin coşkusuyla hareket eden Mouhot, Angkor'u en fazla Klasik Çağ'ın en güzel yapılarıyla eşit bir yere koymuş olan seleflerine göre çok önemli bir adım atmıştır. Onun için, bu tapınak tartışmasız bir biçimde önde gitmektedir: "Yunan veya Roma sanatının görkemli olmak adına hiçbir zaman inşa edememiş olduğu ve bizim en güzel bazilikalarımızın yanında bir onur abidesi gibi duran" (V-2) bir tapınak, "Ah! Keşke bir Chateaubriand'ın, bir Lamartine'in kalemi, bir Claude Lorrain'in fırçası bende olsaydı, işte o zaman sanatla uğraşan arkadaşlara, bu emsalsiz kalıntıların ne kadar güzel ve görkemli olduklarını gösterebilirdim" (V-6), ve özellikle:

> *Bu iş devlerin bir işi! Eğer, sadece dış görünüşünün bile bir fikir verdiği, hayal gücüyle şaşırtmak ve gelecek nesillere kendi güçlerinin delillerini bırakmak adına, insan sabrının, gücünün ve dehasının kendini aşmış olduğu bu müthiş çalışmalardan konuşmak için mecaz kullanıyor olsaydık bu terim şüphesiz doğru olacaktı (V-4).*

Aynı zamanda, Avrupa'nın, dünyada Avrupalı olmadan kalanlar üzerindeki egemenliğinin sönmeye başlamış olduğu bir devirde, hayran bir sesin, bu dillerden birinde, bazen inşa etme

4 Fransız kâşif (1826-1861). Angkor sitini 1859-1860 kışı sırasında "yeniden keşfetti". 1863 yılında, *Le Tour du Monde* dergisinde ölümünden sonra "Voyage dans les royaumes de Siam, de Cambodge, de Laos et autres parties centrales de l'Indo-Chine " [Siyam, Kamboçya, Laos Krallıklarına ve Hindiçin'in başka önemli yerlerine seyahat] isimli seyahat anlatısının yayınlanması, Avrupalılarda hemen antik Khmer'e karşı çok canlı bir ilgi uyandırmıştır. 1868 ve 2010 yılları arasında altı yeniden basım yapılmıştır. 1898'de kurulmuş ve Hanoi'ya yerleşmiş olan Uzak-Doğu Fransız Okulu (École Française d'Extrême-Orient) Hindiçin uygarlıklarının araştırma merkezi olmuştur ve 1907'de, Angkor sitinin korunması ve restorasyonu onun sorumluluğu altına verilmiştir.

5 Birçok benzerliğin yanında, ilk kâşiflerinin bu ülkelerin yerli halkının uygarlığının ilkelliği ile özellikle bir tezat oluşturduğunun altını çizdikleri Yucatan'ın, Guatemala'nın, Honduras'ın ve Belize'nin mükemmel Maya kalıntılarına yer verilebilir.

sanatında Doğu'nun Batıya kalıcı bir biçimde üstün gelmiş olduğunu söylemeye cesaret ettiği de görülmektedir.

Aşağı yukarı kırk sene sonra, Paul Doumer'in [6]tanıklığı, açıkça yaşadığı Angkor "şoku" ölçüsünde dikkat çekmektedir ve o da, tereddüt etmeden bu "Avrupa'daki hiçbir sarayın veya şatonun onun hakkında bir fikir veremeyeceği bu görkemli bütünü" aşağı yukarı onunla karşılaştırılabilecek olan bütün Batı yapılarının üzerine çıkartmıştır (VI-1). Hayranlık olduğu çok açıktır ama bir şekilde mesafeli de durmaktadır. Aslında, özellikle dini şeyler üzerine yoğunlaşmamış ama kendini dine karşı bir konuma da sokmamış olan 3. Fransız Cumhuriyetin (1875-1940) bu önemli şahsiyetinin, içtenliğinden şüphe etmeye asla hiçbir neden olmayan ama çarpıcı bir kültürel duyarsızlığı da ortaya çıkartan söylemi dikkat çekmektedir:

> *Burada da, hayranlık duymaktayız; anlayamıyoruz. Yunan ve Roma pagan tapınaklarında, Hıristiyanlığın katedrallerinde inancımız ne olursa olsun, dinselliğimizin derecesi ne olursa olsun dini duygular bizi sarmalar, hayal gücümüze ve kalbimize konuşurlar. Budist tapınaklar bizim için bir şey ifade etmezler. Bunlar, hissen bize ulaşmayan herhangi bir yapılardır. Onları bu kadar büyük ve güzel yaratmış olan sanat ve güç aracılığıyla bizi sarsmaktadırlar. (VI-3).*

Uzak-Doğu Fransız Okulu'nun (École Française d'Extrême-Orient) çalışmaları sırasında, onların Angkor'un kökeniyle ilgili gizemi çözmeye oldukça yaklaşmış olduklarını ve o ana kadar sadece egzotik bir merak olarak kalan Khmer sanatına da yeniçağın dürüst insanının kültüründe saygın bir yer vermeye başlamış olduklarını hatırlamak uygun düşecektir. Burada bizim tanıklık ettiğimiz, bu zor uyum sürecidir. Bununla birlikte, valinin özel kaleminden bir ataşe, Khmer'in dinsel bağdaştırmacılığının karmaşıklığına rağmen, Angkor-Vat'ın esas olarak bir Vişnu tapınağı olduğu hakkında en azından onu uyarmış olabilirdi (VI-3).

Eğer Angkor'un Fransız Cumhuriyeti'nin gelecekteki başkanı tarafından kültürel olarak kabulünün, az önce bahsetmiş olduğumuz engellerle karşı karşıya kalmış olduğu söylenebilirse, yirmi yıl sonra, Tokyo'daki büyükelçilik görevine doğru gidiş yolunda, Paul Claudel'in [7] yazmış olduklarında gözlemlenen ise gerçeğin doğrudan reddedilmesidir. Hayranlık barındıran her tür düşüncenin çok uzağında olan bu yazıda red kelimesi yetersiz kalmaktadır: burada söz konusu olan şiddetiyle şaşırtan bir afarozdur:

> *Gece yarasaların uçuştuğu bu mabetler (zaten şimdi de uçuyorlar) hem kokuşmuş hem iğrenç bir koku yayıyorlardı (muhtemelen onların dışkıları yüzünden). Uzaktan hayran kaldığımız ortası böcekli bu mücevherler, bu gösterişli küfür. Gecenin karanlık gökyüzüne ve dışkıların içine kapatılmış bu yuvarlak kutular, bu toplar. Dünyanın tahammül edemeyeceği İblis'in tapınağı'nı görmüş olabilir miyim? (...) Her yerde bu Etiyopyalı gülüşlü nemfler [8]bir tür uğursuz bir kankan dansıyla kalıntıların üzerinde dansetmektedirler. Sadece şehvet verici kadın görüntüleri vardır (...) Altında su, çamur, kurtçuklar, balıklar, kaplumbağalar, timsahlar dünyası, üstünde ise, bacaklarıyla dans eden nemflerin gökyüzünde uçuşan sivrisinekler gibi, gaz kabarcıkları gibi sonsuz kalabalığı. Henüz bu tuhaf bunaltı ve tiksinti duygusunu kavramamış bir durumdayken, lanetli tapınağın tepesinde tek başıma geçirdiğim bu akşamüstünde (...) (VII-2).*

Koyu Katolik olan 2. Felipe'nin zamanındaki İberya Yarımadası misyonerleri bile bu yerlerde en ufak bir şeytani mevcudiyet ortaya çıkartmamışlardır. Bize öyle gelmektedir ki, bu edebi büyükelçinin tanıklığı, daha önceki tanıklıklarla aynı düzleme konabilecek serinkanlı bir gözlem değil ama daha çok bir sofuluğu ortaya çıkartmaktadır.

Bu tarz birçok örnek daha kolayca bulunur ama bunlar, yani Angkor-Vat'ın kültürel olanı açığa çıkartan bir rolü gerçekten üstlendiği

6 Fransız siyaset adamı ve yöneticisidir (1857-1932). 1896'dan 1902'ye kadar, Hindiçin'e vali olarak atanmıştır ve 1927'den 1931'e kadar da Senato başkanlığı yapmıştır. Cumhurbaşkanı seçilmiştir 1931'de, bir sene sonra da bir Rus anarşist tarafından öldürülmüştür.

7 Ünlü oyun yazarı, şair, deneme yazarı ve Fransız diplomat (1868-1955). Tokyo'ya (1921-1927), Washington'a ve Brüksel'e büyükelçi olarak atanmıştır.

8 Hindu geleneğinde, apsara'lar bir tür nemf/peri olarak görülmektedirler. Paul Claudel'in "etiyopyalı gülüşü"nden bahsederken tam olarak ne demek istediği bilinmemektedir.

örnekler, döneme ve kültürel çerçeveye göre "hayranlık şoku" özelliklerinin çeşitli şekillerini temsil ediyor gözükmektedirler. Bu hayranlık şoku ise, verdiğimiz yedi örnekle ortak bir noktada buluşmaktadır. 1296-1297 yılları arasında Angkor'u gezen Çinli seyyah Tcheou Ta-kouan, bu kültür topluluğunu tam olarak öne çıkartırken, "Lou Pan'ın mezarı" (Angkor-Vat) hakkında yazarken de [9], tezat oluşturacak bir biçimde mezardan bir o kadar kuru bir dille bahsetmiştir.

PİRAMİTLERE VE GOTİK BİR KATEDRALE BİR OSMANLI BAKIŞI

Eğer sonuç olarak Osmanlıya geri dönmek ve bize yararlı karşılaştırma noktaları sunması amacı olmasaydı, Kamboçya gibi bizim olağan bilimsel çalışma alanımıza bu kadar yabancı olan kültürel bir sahaya doğru maceraya açılmaya cesaret edemezdik. Aslında, Batı Avrupa dışında, çeşitli Asya ve Afrika bölgeleri arasında bağlantı kuran merkezi Osmanlı dünyası, kendi sınırlarının dışında bulunana karşı gerçek bir merak duyan ender bölgelerden biri olarak belirmektedir. Şüphesiz, bu merak uzun zaman boyunca nesnel bir bilme isteğinden daha çok *'acâ'ib* için duyulan canlı bir iştahla alttan desteklenmiştir. Bununla birlikte, 17. yüzyılın ortalarında, zamanının Batılılarına çok fazla benzerlik gösteren ve ikiyüzyıl sonra Boğaziçi kıyılarına fazla zorlamadan modernliği dayatmaya giden yoluna o zamandan beri devam ettiği de gözlemlenmektedir. Buradaki tezat, Çin, Hindistan ve İran gibi kendi kendine yeten ve meraksız olan Asya'nın diğer büyük kültür sahalarıyla karşılaştırınca çarpıcı olmaktadır.

Osmanlılarda, yukarıda sunulmuş örnekler tarzında aynı amaca doğru yönelmiş olan bakışların çeşitliliğini bulmak zordur. Bununla birlikte, Evliyâ Çelebî'nin (1611 - 1684 ?) [10] eseri bazı önemli karşılaştırma noktaları sunmuştur. Yorulmak bilmez bu seyyah, önemli kişilerin *nedîm*'i olma niteliğiyle, can yoldaşı, sofra arkadaşı, canlı ansiklopedi, hikâyecik koleksiyoncusu ve az ya da çok önemli görevlere atanmış olarak, yaklaşık yarım yüzyıl boyunca, Osmanlı sınırlarında ve farklı komşu topraklarda her yöne doğru yol katetmiştir. Bir zamanlar paşaların dinlediği ve en kesin bilgilerle, en inanılmaz uydurmasyonları bir potada erittiği ünlü seyahatnamesinin on cildi de, bugün hala aynı zevkle okunmaktadır.

Evliyâ Çelebî kültür şoklarına karşı özellikle açık ve alıcı gözükmektedir ve hayranlığını yorumladığı durumlarının çoğunda da, oldukça konuşkandır ve söz sanatında abartılıdır. Bununla birlikte, onun tavırlarında, daha önce görmüş olduğumuz Avrupalı örneklere göre önemli farklar ortaya çıkmaktadır. Özellikle, yazarların veya inşa edenlerin varlığı onun için bir sorun oluşturmamaktadır: seyyahımızın her zaman yedeğinde birkaç mitsel veya dini tarihe oldukça pervasızca bağlanan kişilikler bulunmaktadır ve bunlar onların yerlerini tutabilmektedirler: İdris, Süleyman, İslam öncesi Yemen'in efsanevi kralları ve bazı diğerleri. Diğer yandan, ona dikkate değer görünen herşey, ilkesel olarak bir tür "aşırı boyutlandırmaya" maruz kalmaktadır. Böylece, İstanbul'un Tophane-i Amiresi: *bir kûh-ı bülendüñ dâmeninde cânib-i erba'a dîvârları kal'e-miṣâl bir rıbât-dır* [11] olarak aktarılır. Oldukça mütevazı bir engebenin ayağında yer alan bina, halen güzel boyutlarıyla ayakta durmaktadır ama gerçekten etkileyici olma noktasında değildir. Komşu bir semtte, aynı engebenin hiç baş döndürücü olmayan dik bir yokuşuna inşa edilmiş ve Boğaziçi manzarasına hâkim Cihangir camisi ise, yüksek rakımlı bir rasathane olarak betimlenmiştir: *bu câmi evc-i âsümâna ser çekmiş bir kûh-ı bülendüñ tâ zirve-i a'lâsında cihân-nümâ bir câmi'-i cihângîr dir kim cihân-ârâ dır* [12].

Bu ölçütler yerine oturtulduğunda, yazarın Piramitlere neler atfedebilmiş olduğu merak içinde sorgulanmaktadır. Onların, Tufan'dan önce efsanevi 'Âd b. Şeddâd'a ve sonrasında Sûrîd'e atfettiği üç tane *'aẓîm binâlı daglar* olduklarını söylemektedir. Sık sık kendi türünün olağan boyutlarını aşan bütün binalar hakkında söylediği gibi "*rû-yı arzda bunlardan evvel binâ yok-dur ve bunlardan 'âlî binâ yok-dur"* yazdığını okumuş olsak da, en büyüğünün

9 Paul Pelliot, *a.g.e.*, s. 11.

10 Bakınız bizim: *Les civilisations dans le regard de l'autre. Actes du colloque international, Paris, 13 et 14 décembre 2001*, Paris, UNESCO, 2002, s. 53-61'de " Textes de deux aires turcophones".

11 Bakınız bizim: " Recherches sur le quartier de Tophane et l'artillerie ottomane, I ", *Anatolia Moderna - Yeni Anadolu*, VIII, Paris, Librairie d'Amérique et d'Orient, 1999, s. 21'de "Textes et images commentés, I" .

12 *A.g.e.*, s. 33.

bir kenarının ikiyüz adım olduğunu Evliyâ'nın bizzat kendisinin sayarak ölçmüş olduğunu da sonunda öğrendik (modern rölövelere göre tam olarak 228 m.). Büyük piramidin galerilerinin içini keşfederken, yarasaların ve dışkılarının korkunç kokularının bunu zorlaştırdığını anlatmasından ve sonuç olarak da, "orada hiçbir hazine olmadığı ve sadece gömülmüş insanlar olduğu" [13]için pek de ilginç olmadıklarından başka daha fazla bir şey söylememektedir. Daha az hatıralarda kalabilecek başka durumlarda kelimelerinde cimrilik etmeyen seyyahtan gelen böylesi bir özsözlülük şaşırtmaktadır.

Buna karşılık, eğer yüksekliği 138 m. olan Keops piramidi Evliyâ Çelebî'nin dikkatini çekmediyse de, çan kulesi sadece bir metre daha az olan Viyana'daki Aziz Stephan Katedrali —" manastır " dediği [14]*İstefânî* — onda sonsuz bir heyecan uyandırmaktadır:

> *ammâ cümleden şehrüñ tâ şu 'aynᵘ-l-fi'linde İstifânî nâm manâstırı Rûm ve 'Arab ü 'Acemde el-hâsıl bu edîm-i arzuñ ekâlîm-i seb'a kâfiristânında eyle bir binâ-yı 'azîm ve eyle bir kâr-ı kadîm inşâ olunmamış-dır ve olmaz da cümle seyyâhân-ı berr ü bihâr rub'-ı meskûnda nażîri yok-dur dérler hakkâ ki gerçek-dir ammâ bu hakîr Leh memleketin seyâhat éderken Bahr-i Mûhît kenârında Dânışka [15] iskelesinde* (---) (---)[16] *manâstırı* (---) *ve Orta Mâcârda Kâşa şehrinde* (---) *manâstırı* [17]*mükellef ve ma'mûr ve müzeyyen deyr-i 'azîmler dir lákin bu Béç*[18]*içinde olan İstifânî manâstırı binâ-yı 'atîk ve gâyet ma'mûr ve bunda olan mâl-i hazâ'inüñ hadd ü hasrın ve bunda olan cevâhir-i murassa'âtın ve bunda olan emânet-i zî-kıymet cevâhirlerin hisâbın Cenâb-ı Bârî bilür ve bu âna-dek temâşâ étdügümüz düyûrlaruñ cümlesinden bu İstifânî deyri büyük-dür* [19]

Bunu izleyen tasvir, okuyucuda gotik bir katedralden çok bir Hint-Moğol sarayının söz konusu olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Ardından yazarımız her karşılaştığında onu büyüleyen büyük orgların karşısına gelir:

> *bunda olan erganôn-ı hazret-i Dâvud bir diyâr keferelerinüñ düyûrlarında yok-dur kâmil üç yüz 'aded sâz ve tabl ve nakâre ve nefîr ve gûnâgûn mizmerâtlar-dır kim ne diller ile ta'bîr ve ne kalemler-le tahrîr olunur ancak semâ'a mevkûf-dur ve dahi bu mısra' kim* şenîdan key bovad mânand-e dîde *dédügi gibi görmege muhtâc bir vâcibᵘ-sseyr erganôn-dur* (...) *Cenâb-ı Alláh hazret-i Dâvuda bir hᵛoş-elhân nefes vérüp tilâvet-i Zebûr éderken cemî'î kerrûbiyân savt-ı Dâvuda istimâ' édüp* subhânᵃ l-Hallâk *dérleri ve erganôn hazret-i Dâvuduñ mu'cizesi-dir kim Zebûr âyetin okurken niçe biñ 'aded münkirîn îmâna gelürlerdi hâlâ cemî'î milel mâ-beyninde Dâvud-ı Nebî* 'alayhi s-salâm *Zebûr okurken bülend âvâzı meşhûr dur hattà Kur'ân-ı 'azîmde sûre-i* (---) yazîdᵘ fî-l-halk mâ yaşâ'ᵘ [20]*âyet-i şerîfin fusehâ-yı bulegâ-yı müfessirîn savt-ı hazîn ile tefsîr étmişler dir zîrâ hᵛoş-âvâz 'âlem-i ervâh sadâsı-dır démişler* (...) *ammâ bu erganôn ger-çi Deccâl sadâsı gibi bir mehîb ü müdhiş sadâyı ciger-delen-dir zîrâ âdemüñ cümle vücûdındaki tügleri ülperir el-hâsıl 'ümmî olan âdem bu erganônı diñlese Dâvud-ı Nebî ve 'Îsà [ve] Rûhᵘ-LLáh mu'cizesi-dir dér ol erganôn ise ne bkerâmet ve ne mu'cize dir ancak sihr-i i'câz bir ma'rifet sâzlaruñ cem'iyyeti-dir kim istimâ' éden âdemlerüñ 'akılları perîşân olur* [21].

Bir önceki sene, 1663 yılının Ağustos ayında, meydanın Osmanlı orduları tarafından fethedilmesinin ertesinde, Evliyâ bugünkü Slovakya'da Nové Zamky olan Ujvár~Neuhäusel Katedralinin büyük orglarını adıyla adlandırmaktadır.

13 Evliyâ Çelebî, X, s. 495-498. Bkz. Ulrich Haarman, " Evliyā Čelebīs Bericht über die Altertümer von Gize ", *Turcica*, VIII/1, 1976, s. 157-230 (bizi burada ilgilendiren bölümün Almanca çevirisi: s. 20 ve devam).

14Yazarımız, izleyen alıntıda da göreceğimiz gibi, kiliseleri tanımlamak için biraz kayıtsızca *kenîse*, *manastır* veya *deyr* kelimelerini kullanmaktadır

15Anlaşılan Gdańsk, eski Danzig. Evliyâ oraya hiç gitmemiştir ama belki eskiden Marienkirche denen görkemli Meryem Ana (St. Mary) Bazilikasından bahsedildiğini duymuş olmalıdır. Bu dünyanın en büyük tuğla kilisesidir, 105,50 m uzunluğundadır ve aynı anda 25.000 kişiyi alabilmektedir.

16 X. cildin el yazmalarında daha öncekilere oranla, çok fazla sayıda boşuk bulunmaktadır, muhtemelen bunlar yazarın daha sonra tam olarak doğru biçimlerini kontrol edip kelimeleri öyle yerleştireceği boşluklardır.

17Košice'de St. Elisabeth Katedrali. Košice (Almanca'da: Kaschau, Macarca'da: Kassa), bugün Doğu Slovakya'dadır.

18Evliyâ Çelebî burada Viyanayı onun Macar dilindeki

19*EÇS*, VII. 58b, s. 103 *Apfel*, s. 105-106; Karl Teply, " Evliyā Çelebi in Wien ", *Der Islam*, 52, 1975, s. 125-131.

20 Kuran, XXXV, 1

21) *EÇS*, VII. 60b, s. 10; *Apfel*, s. 105.

inceleme ve hatta dinleme fırsatına sahip olmuştur ve ona aşağıdaki satırlardaki ilhamı vermiştir:

> bir mahfil-miṣâl bir kasrı üzre erganôn-ı Dâvudîsi var idi sadr-ı a'ẓam[22]istimâ' étmek içün pâpâs esîrlere bu erganôn sâzın çaldırup bu kadar sâz-ı ciger-sûz-ı mizerâtların asvât-ı hazînlerine âdem mebhût ve mutehayyır kaldılar ba'deh[u] bu erganônı guzât-ı müslimîn pâra pâre étdiler [23]

Yazarımızın seyahatnamelerinde bu anlatılanlara benzeyen başka bölümler de kolayca bulunabilmektedirler [24]

***

Kısacası, burada hızlıca görmüş olduğumuz Avrupalı ve Osmanlı tanıklıklar hakkında şu ya da bu şekilde bir karşılaştırma taslağı yapılabilir mi? Bunun için önemli bir farkı dikkate almak gerekmektedir: iyi bir Müslüman olan Evliyâ Çelebî, Viyana'dayken ve Macaristan'dayken kâfirlerin elindeki *dâr[u] l-harb*'da, "savaş ülkesi"nde kendini kâfirlerin elinde bulmuştur. Yani orada bulduğu mekânlarda, bilinmeyen günahların olası teşviklerine karşı, onda içgüdüsel bir itme oluşmuştur. Paul Claudel'in durumunda olduğu gibi bir red söz konusu değildir hiçbir şekilde. Orgların çok yüksek düzeydeki mekanizmaları ve onlardan çıkan seslerden büyülenmiştir. Ama islami gelenek, müziği ve ona bağlı olan herşeyi yasaklamıştır ve Hıristiyanların yaptığı gibi müziğin dini törende kullanılmasının düşüncesi bile onun aklına gelemezdi. Bu böylece belirtildiğinde, dinleme zevkini çekingence meşru kılmaya çalışırken Davud'u nasıl kullandığı da takdire değerdir. Henüz bu uzun bölümden sadece birkaç satır sunduk. Evliyâ'nın bu tavrı anlaşılmaz olsa bile – Ujvár orglarının tahrip edilmesi üzerine hiçbir görüş belirtmemektedir –, bu çalgının onda uyandırdığı hayranlık, Piramitlerin önünde hissetmiş olduğu hayranlığı belli ki kat kat aşmaktadır.

Burada, zamanda ve mekânda hayranlığın araştırılması hakkında, bu konuda maceraya atılmak isteyecekleri başka ilginç sürprizler bekliyor olmalıdır demekten daha başka ne denebilir?

ANGKOR-VAT'A BAKIŞLAR HAKKINDA KÜÇÜK BİR ANTOLOJİ

I.

AC16, s. 72. Diogo do Couto, *Decadas*,
1585'e doğru Angkor'u ziyaret etmiş olan Fransisken rahibi Antonio da Magdalena'nın anlatısını aktarmaktadır muhtemelen, cf. *AC16*, s. 66.

(...)Angar isimli bir tapınaktır (...). O kadar tuhaf bir biçimde inşa edilmiş ki, kalemle tasvir edilemez, dünyadaki başka hiçbir yapıyla da onu karşılaştırmak mümkün değildir. Ana gövde de dört adet nef bulunmaktadır ve onların çok süslü tonoz çatısı, çok yüksek sivri bir kubbeyi oluşturmaktadır, birçok sütunun üzerine inşa edilmiştir, insan dehasının sahip olabileceği bütün en ince ayrıntılarla çalışılmıştır.

II.

AC16, p. 75-76. F. Marcello de Ribadeneyra,
Historia de las islas del Archipielago, y Reynos de la Gran China (...),
II, Barcelone, G. Graell.

[s. 173] (...) tuhaf bir biçimde inşa edilmiş olan bu şehrin ve duvarlarının büyüklüğü, bahsetmiş olduğum bu büyük yapıların bugün gördüğümüz kalıntılarından anlaşılamaz. (...)

[s. 187] İlk defa Kamboçya'ya giden İspanyollara ve daha önce bu krallığa gitmiş kişilere göre, bu krallığın içinde, planı ve surları böyle düşünülmesine yol açtığı için, bazılarının Büyük İskender veya Romalılar tarafından inşa edilmiş olduğunu söylediği bir antik kentte, kalıntılar vardır. Ve bu krallığın halkından hiç kimsenin orada yaşayamaması da tuhaf

22EÇS, VII. 131a, s. 227; Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa, 30 Aralık 1661'den, ölüm tarihi 2 Ocak 1676'ya kadar görevdedir.

23 *EÇS*, VII. 131a, s. 227.

24Ve muhtemelen, 16. ve 17. yüzyıla ait başka Osmanlı esrlerinde. Bunun dışında, Macar vakanüvis Istanvánffy, Ulama Paşa'nın Temesvár~Timişoara'nın kuzey-doğusunda yer alan Lippa~Lipova meydanını 1551'de fethettiğinde ve aynı şekilde katedraldeki büyük orgları dinlediğindeki hayretini yazmaktadır, krş. *Nicolai Isthvanfi Panonni Historiarum de Rebus Vngaricis Libri XXXIV. ab anno chr. MCCCXC ad MDCVI*, Viyana-Prag, Johann Thomas Trattner, 1758, s. 186; J. de Hammer, *Histoire de l'Empire ottoman*, VI, Paris, 1836, s. 25.

birşeydir ve böylelikle orada yaşayanlar yalnızca vahşi ve yırtıcı hayvanlardır. Ve bu paganların geleneğine bakınca da, bu şehir yabancılar tarafından inşa edilmiş olmalıdır.

III.

AC16, s. 76-77. Gabriel Quiroga de San Antonio, *Breve y verdadera relacion de los succesos del Reyno de Camboxa*,
Valladolid, P. Lasso, 1604.

[f° 6r] Muhteşem bir inşanın ürünü olan (...) bu şehir (...) bu [evlerin] işçiliği, cepheler, avlular, salonlar ve odalar Roma tarzı gözükmektedirler.

[f° 8v] (…) Çin Krallığında çok fazla Yahudi bulunmaktadır; söylemiş olduğum gibi 1570 yılında keşfedilmiş olan Kamboçya'daki Angor şehrini onlar inşa etmişlerdir. Doğu Hindistan Yahudilerinin, oradan geçerken ve onlarla bu sorular üzerine yaptığım konuşmalarda bana anlattıkları gibi, Çin'e göç ettiklerinde, Angor'u terketmişlerdir.

IV.

AC16, p. 80. Bartolome de Argensola, *Conquista de las Islas Molucas*,
Madrid, A. Martin, 1609.

[p. 214] Bunu yazarken tereddüt ettiğimi itiraf etmeliyim ve bu bana Platon'un efsanevi şehri Atlantis gibi göründü: veya hatta onun Cumhuriyet'i gibi. Ama büyük bir şüpheyi de beraberinde taşımadan hayranlık veren bir şey veya bir olay yoktur. Bugün [şehirde] yaşanmaktadır; bu bölgelerde vaaz vermiş olan bizim ciddi ve inançlı dindarlarımız Augustinus'lar ve Dominiken'ler gerçekliğe tanıklık yapmaktadırlar. Bir edebiyatçı, bunların Trajan'ın eserleri olduğunu kabul etmektedir [25]Ve o, bu imparatorluğu seleflerinden daha fazla genişletmiş olsa da, Kamboçya'ya kadar gelmiş olduğunu okumadım. (...) Böyle güzel bir şehrin unutuluşu veya gizemi hakkında ne söyleyeceğimi bilemiyorum. Burada düşünmeden daha çok, hayranlık duymak için malzeme vardır.

V.

Henri Mouhot, *Voyage dans les royaumes de Siam, de Cambodge et de Laos* (...), Paris, 1868, yeniden basım, Cenevre, 1999.

1. [s. 183] büyük Touli-Sap [26]gölünün doğusunda bulunan (...) eyalette (...) böylesi müthiş bir çalışmanın meyvesi olan, öyle etkileyici kalıntılar vardır ki, sadece dış görünüşlerine bakmak dahi insanda çok derin bir hayranlık uyandırır ve insan kendi kendine bu devasa eserlerin sahibi olan güçlü, uygar ve bilgili halkın ne olduğunu sorar

2. Yunan veya Roma sanatının görkemli olmak adına hiçbir zaman inşa edememiş olduğu ve bizim en güzel bazilikalarımızın yanında bir onur abidesi gibi duran bu tapınaklardan bir tanesi, bu yapıları yapanların, bu büyük halkın torunlarının içinde bulunmuş olduğu üzücü barbarlık durumuyla birlikte şaşırtıcı ve tatsız bir tezat oluşturmaktadır.

3. (...) Bazı duvarların üzerini kaplayan birkaç yazıt, ülkenin okuryazarları için çözülemez durumdadırlar ve eğer Ongkor-Wat'ın kurucuları hakkında ülkenin yerlilerine soru sorulursa [s. 184], her zaman şu dört cevaptan birini vermektedirler: "Meleklerin tanrısı Pra-Enn'in eseridir ", veya : " Devlerin eseridir" veya hatta : " Bu yapıları kral Jayavarman VII'ye borçluyuz" veya son olarak: "Onlar kendi kendilerini oluşturdular".

4. Bu iş devlerin bir işi! Eğer, sadece dış görünüşünün bile bir fikir verdiği, hayal gücüyle şaşırtmak ve gelecek nesillere kendi güçlerinin delillerini bırakmak adına, insan sabrının, gücünün ve dehasının kendini aşmış olduğu bu müthiş çalışmalardan konuşmak için mecaz kullanıyor olsaydık bu terim şüphesiz doğru olacaktı.

5. [s. 190] (...) Mimari sanatın inşa etmiş olduğu belki de en güzel yapıların, dünyanın en geri kalmış ülkelerinden birinde, vahşi, bilinmeyen, ıssız, vahşi hayvanların izlerinin insan izlerini silmiş olduğu, sadece kaplanların kükremelerinin, fillerin boğuk uğultularının ve geyiklerin bağırtılarının duyulduğu bu ormanların derinliklerine taşınmış olduğu düşünebiliyor musunuz?

25 Roma İmparatoru (53-117). 98'den ölümüne kadar yönetmiştir ve Dacia'yı yani bugünkü Romanya'yı fethetmiştir.

26 Tonle-Sap, çok balıklı büyük göl, Pnom-Penh'deki Mekong ile birleşen bir ırmak ile bağlanmıştır. Kuru mevsimlerde 2.700 km^2 alana yayılmaktadır ve 2 metre derinliğe sahiptir. Muson ve Mekong'un sularının Himalaya'lardaki karların erimesinden dolayı yükselmesiyle 16.000 km^2 alana genişler ve 9 m. derinliğe ulaşır.

6. (...) Ah ! Ah! Keşke bir Chateaubriand'ın [27]veya bir Lamartine'in [28]kalemi veya bir Claude Lorrain'in,[29] fırçası bende olsaydı, işte o zaman sanatla uğraşan arkadaşlara, bu emsalsiz kalıntıların, artık ne kendisi ne de adı varolmayan bir halkın tek kalıntılarının ne kadar güzel ve görkemli olduklarını gösterebilirdim, onu betimlemiş olan büyük adamlar, sanatçılar ve yöneticiler gibi o da, muhtemelen her zaman toz ve enkaz altında kalacaktır.

7. (...) Bu tapınak görüldüğünde, zihin kendini ezilmiş, hayal gücü kendini aşılmış hissetmektedir; Bakılmakta, hayran olunmakta ve saygıdan dolayı sessiz kalınmaktadır; zira dünyada bir eşi olmayan ve belki de eşi hiçbir zaman olmamış bir mimari eseri övmek için kelimeleri nereden bulmalıdır?

8. (...) Kim bize, sonsuzluğu ve detay çeşitliliğini ve bütünün büyüklüğüyle temelinden tepesine uyumlu hale getiren ve hala bununla da yetinmeyerek onları aşma zaferi ve gelecek nesillerin kafasını karıştırmak için her yerde zorlukları aramış gözüken böyle bir eseri tasarlamış bu Doğu'nun Michelangelo'sunun[30] ismini söyleyecektir?

9. (...) Güneş batarken, arkadaşım ve ben sütün dizisini Tapınağa bağlayan güzel yolu yavaşça yürüdük ve muhteşem ana yapının karşısında oturduk, artık varolmayan bir uygarlığın bu muhteşem kalıntılarına bakmaktan ve onlardan konuşmaktan bıkmadan değerlendirdik, büyük dahi adamların yanında veya onların eserlerinin karşısında duyulabilecek kutsal bir saygının, bu tür bir saygının en üst derecesini duyduk. (...)

27 François-René de Chateaubriand (1768-1848), yazar, diplomat ve Fransız devlet adamı.

28Alphonse de Lamartine (1790-1869), şair, romancı ve Fransız siyaset adamı.

29 Le Lorrain de denen Claude Gellée (1600'e doğru - 1682), özellikle İtalya'da yaşamış olan Fransa'nın Lorraine bölgesinden bir ressamdır. 19. yüzyıla kadar peyzajcılar üzerinde önemli bir etkisi olmuş olan daha sıklıkla güneşin batışını betimlediği manzara resimleriyle ünlüdür.

30 Michelangelo Buonarotti (1475-1564), ressam, heykeltraş, şair ve mimar. Eserlerinin, bütün bu sanatların her birinde en önemlilerin arasında yer aldığı kabul edilmiştir: David heykeli, Médicis'lerin (Floransa'da) ve Papa II. Jüliüs (Roma'da) mezarları, Sistine Şapeli'nin freskleri ve Roma'daki Aziz Petrus Bazilikası'nın kubbesinin planları (ölümünden sonra gerçekleştirilmiştir).

VI.

Paul Doumer, *L'Indo-Chine française*, s. 263-264.

1. (...) Ormandan tapınağın ana cephesinin önüne çıktık ve aynı zamanda, boyutlarının ve süslemelerinin hayranlık uyandırdığı büyük kapılarla, içerdiği galerilerle sadece bizzat kendisi engin ve muhteşem bir yapı olan dış surların uzağında da değildik. Bu bir yontulmuş, işlenmiş ve gelişiminin son noktasına ulaşmış bir sanatın ürünü olan heykellerin, kabartmaların, sütunların cennetidir. Korkulukların çevrelediği, üzerinde heykellerin, kâgir iskelelerin, köprülerin olduğu birçok hektar alana yayılan havzalar, Avrupa'daki hiçbir sarayın veya şatonun bir fikir veremeyeceği görkemli bir bütünün asil düzenine katkıda bulunmaktadırlar.

2. (...) Angkor-Waht tapınağı, bu kadar yüzyıl terkedilmişlik ve zorbalıktan sonra, güçlü kütlesi ve tartışmasız güzelliği ile hala canlı bir biçimde ayakta durmaktadır ve aslında antik veya modern Batı uygarlığının bizi hayran hale getirmiş olduğu yapılardan ne kadar da farklıdır.

3. Burada da, hayranlık duymaktayız; anlayamıyoruz. Yunan ve Roma pagan tapınaklarında, Hıristiyanlığın katedrallerinde inancımız ne olursa olsun, dinselliğimizin derecesi ne olursa olsun dini duygular bizi sarmalar, hayal gücümüze ve kalbimize konuşurlar. Budist tapınaklar bizim için bir şey ifade etmezler. Bunlar, hissen bize ulaşmayan herhangibir yapılardır. Onları bu kadar büyük ve güzel yaratmış olan sanat ve güç aracılığıyla bizi sarsmaktadırlar.

4. Angkor-Waht eserini oluşturan farlı boyutlardaki yapılar, kısmen veya tamamen harap olmuş olsalarda, büyük tapınak bir mucize eseri ayaktadır ve korunmuştur. Üst üste üç katı, kilometrelerce uzunluğundaki kabartmalarıyla muhteşem galerileri, geçitleri, tonozları, salonları, destek duvarları, oyma taş çubuklu pencereleri, merdivenleri, heykelleri, binlerce sanatçının hayatının adanmış olmuş

olması gereken bütün bunlar, şaşırtıcı olduğu kadar güzel de olan bol miktardaki heykellerle birlikte bütün olarak varlar, en azından sağlamlar. Bu, Budist dininin taştan yapılmış büyük şiiridir; aynı zamanda ve özellikle de, bizim gözümüzde Khmer halkının dünyaya kendi hatırasını anımsatan ve zaferinin şarkısını söyleyen mezar yapısıdır.

VII.

Paul Claudel, *Journal*,
IV. defter, Ekim 1921 ve V. defter, Şubat 1925, *AFP*'de, s. 151, ve 151-152.

1. Ortada merkezde bulunan büyük ananasın altında aşk ve yıkım tanrısı Şiva'nın resmi bulunmaktadır. Ana motifi kuşatan 4 ananas kalmıştır. (...)

2. Gece yarasaların uçuştuğu bu mabetler (zaten şimdiden uçuyorlardı) hem kokuşmuş hem iğrenç bir koku yayıyorlardı (muhtemelen onların dışkıları yüzünden). Uzaktan hayran kaldığımız ortası böcekli bu mücevherler, bu gösterişli küfür. Gecenin karanlık gökyüzüne ve dışkıların içine kapatılmış bu yuvarlak kutular, bu toplar. Dünyanın tahammül edemeyeceği İblis'in tapınağı'nı görmüş olabilir miyim? (...) Her yerde bu Etiyopyalı gülüşlü nemfler [31] bir tür uğursuz bir kan kan dansıyla kalıntıların üzerinde dansetmektedirler. Sadece şehvet verici kadın görüntüleri vardır (...) Altında su, çamur, kurtçuklar, balıklar, kaplumbağalar, timsahlar dünyası, üstünde ise, bacaklarıyla dans eden nemflerin gökyüzünde uçuşan sivrisinekler gibi, gaz kabarcıkları gibi sonsuz kalabalığı. Henüz bu tuhaf bunaltı ve tiksinti duygusunu kavramamış bir durumdayken, lanetli tapınağın tepesinde tek başıma geçirdiğim bu akşamüstünde (...)

3. (...) Angkor tanıdığım en lanetli, en uğursuz yerlerden biri. Döndüğümde hastalandım ve seyahatim sırasında yazmış olduğum anlatı da bir yangında yokolup gitti.

31 Hindu geleneğinde, apsara'lar bir tür nemf/peri olarak görülmektedirler. Paul Claudel'in "etiyopyalı gülüşü"nden bahsederken tam olarak ne demek istediği bilinmemektedir.

Resim 1: Angkor-Vat Tapınağı'nın giriş yolundan görünüşü. Henri Mouhot'nun eserinde yer alan gravür, *Voyages dans les royaumes de Siam…*

Resim 2: Angkor-Vat Tapınağı'nın hendeklerin dışından görünüşü. Henri Mouhot'nun eserinde yer alan gravür, *Voyages dans les royaumes de Siam…*

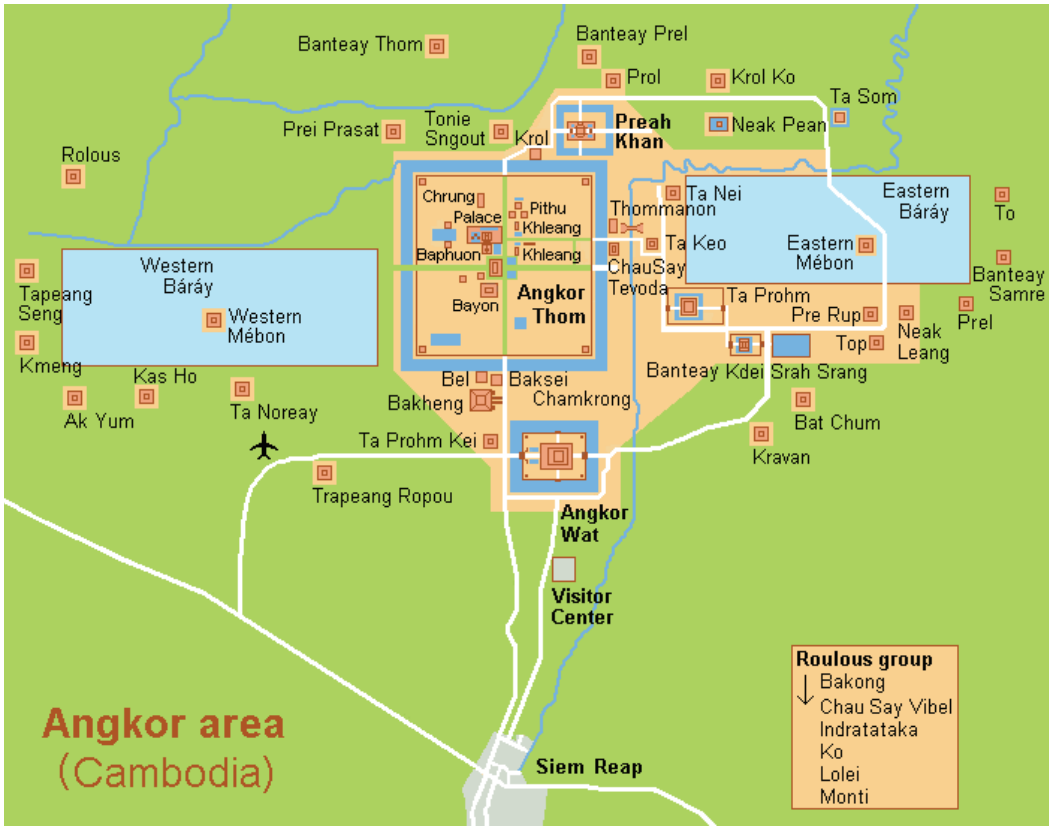
Resim 3: Angkor-Vat. 1865'de çekilmiş fotoğraf. Sit o zamanlar bitkilerle kaplanmıştı.

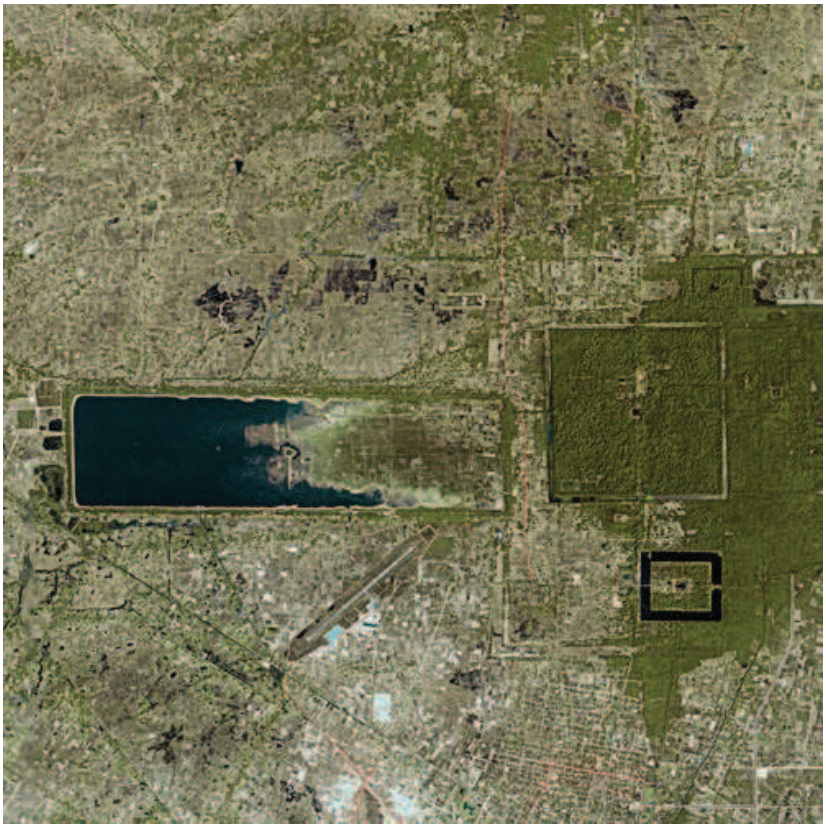
Resim 4: Angkor-Vat Tapınağı'nın havadan görünüşü.

Resim 5: Apsaras. Angkor-Thom'daki Bayon Tapınağı.

Resim 6: Şehrin (Angkor-Thom) ve Tapınak'ın (Angkor-Vat) planı.

Resim 7: Angkor sitinin uydudan görünüşü.

Resim 8: Gizeh. Keops piramidi ve Sfenks.

Resim 9: Gdonsk Aziz-Maria Bazilikası

Resim 10: Koşice. Aziz-Elisabeth Katedrali.

Resim 11: Sainte-Croix Katedrali orgları. Orléans. Fransa.

Resim 12: Notre-Dame Katedrali orgları. Rodez. Fransa.

KISALTMALAR

AC16: Bernard P. Groslier, **Angkor et le Cambodge au XVIe siècle d'après les sources portugaises et espagnoles, Annales**.

AFP: Bruno Dagens, **Angkor. La forêt de pierre**.

Apfel: Richard F. Krutel, **Im Reiche des goldenen Apfels. Des türkischen Weltenbummlers Evliyâ Çelebi denkwürdige Reise in das Giaurenland und in die Stadt und Festung Wien anno 1665**.

EÇS*:* **Evliya Çelebi b. Derviş Mehemmed Zıllı. Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, 10 cilt, Yapı Kredi Yayınları.

KAYNAKÇA

Dagens, B. (1989). **Angkor. La forêt de pierre, Découvertes Gallimard, Archéologie**, Paris.

Doumer, P. (1905). **L'Indo-Chine française (souvenirs)**, Paris, Vuibert et Nony.

Evliya Çelebi, (1995-2007). **Evliya Çelebi b. Derviş Mehemmed Zıllı. Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, yy. Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff, 1-10 cilt, İstanbul Yapı Kredi Yayınları.

Groslier, B.P. (1958). **Angkor et le Cambodge au XVIe siècle d'après les sources portugaises et espagnoles**, Annales Guimet Müzesi'nden Bibliothèque d'Études, cilt LXIII, Paris, Presses Universitaires de France.

Glaıze, M. (1993). **Les monuments du groupe d'Angkor**, 4. basım, Paris, J. Maisonneuve.

Kreutel, R. F. (1948-1952). "Ewliyà Čelebīs Bericht über die türkische Großbotschaft des Jahres 1665 in Wien. Ein Vergleich mit zeitgenössischen türkischen und österreichischen Quellen ", *Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 51, Viyana, s. 188-242.

Kreutel, R. F. (1957). **Im Reiche des goldenen Apfels. Des türkischen Weltenbummlers Evliyâ Çelebi denkwürdige Reise in das Giaurenland und in die Stadt und Festung Wien anno 1665**, Graz-Viyana-Cologne, Styria.

Mouhot, H. (1868). **Voyages dans les royaumes de Siam, de Cambodge, de Laos et autres parties centrales de l'Indo-Chine. Relation extraite du journal et de la correspondance de l'auteur par Ferdinand de Lanoye**, Paris.

Pellıot, P. (1951). **Mémoires sur les coutumes du Cambodge de Tcheou Ta-kouan**. Version nouvelle suivie d'un commentaire inachevé, Œuvres posthumes de Paul Pelliot, III, Paris, Adrien-Maisonneuve.

Tıetze, A. (1975). **Mustafā 'Ālī's Description of Cairo, Vienne, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften**.